

ВИЗНАЧАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ТЕКСТОТВОРЕННЯ В ДИСКУРСІ НЕКЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Статтю присвячено вивченню принципів текстотворення модерністського і постмодерністського дискурсів. Виявлено сутнісні ознаки модернізму та постмодернізму на рівні художнього мовлення, запропоновано поняття некласичної парадигми для їхнього спільного найменування. Визначено основні ігровий і діалогічний принципи текстотворення художнього дискурсу.

Ключові слова: художній дискурс, художнє мовлення, синтаксис, текстотворення.

This article is devoted to the study of the principles of text-creation in modernist and postmodernist discourses. We have found essential features of modernism and postmodernism at the level of literary speech and proposed the concept of non-classical paradigm for their common name. Game and dialogism are identified as being the basic principles of text-creation in the literary discourse.

Key words: literary discourse, literary speech, syntax, text-creation.

Початок ХХІ ст. характеризує домінування антропоцентрично-го підходу до аналізу мовних явищ, що зумовлює зміну вектора досліджень від системного до комунікативного. Основну увагу мовознавців зосереджено на сутнісних ознаках комунікативної взаємодії мовця й реципієнта, вербальних конститuentах і прагматичних чинниках комунікативного акту, які об'єднують поняття дискурсу. Комунікативно-прагматичний підхід поширено й на художній текст як дискурс: вивчення міжсуб'єктної (автор – персонаж – читач), міжтекстової, міжкультурної взаємодії та формально-змістових параметрів діалогічності, а художній синтаксис зорієнтовано на виявлення міжфразних зв'язків, внутрішньої текстової семантики,

висловлень з різним структурно-семантичним навантаженням та стилістичних функцій пунктуації.

Актуальність статті. Особливого значення комунікативно-прагматичний підхід набуває під час аналізу модерністського і постмодерністського художнього дискурсу, оскільки структурно-семантичне навантаження синтаксису поступово посилюється від модерністських до постмодерністських художніх творів, що характеризуються особливим ставленням до мови як визначального чинника створення художньої реальності. Синтаксис дискурсу на рівні категорій, одиниць і структур потребує ґрунтовного аналізу саме в еволюційному аспекті – від модернізму до постмодернізму, оскільки впродовж ХХ ст. синтаксичний рівень української літературної мови зазнав часткових змін під впливом художнього мовлення, що визначає загальні тенденції її розвитку.

Метою нашої розвідки є виявлення принципів текстотворення, спільних для модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Мета передбачала розв'язання таких **завдань**: 1) виявити сутнісні риси модерністського і постмодерністського дискурсу на рівні художнього мовлення; 2) з'ясувати загальні закономірності дискурсотворення; 3) визначити принципи текстотворення та функціонування художнього дискурсу.

Об'єктом дослідження є український художній дискурс модернізму і постмодернізму, а **предметом** – художній синтаксис.

Вивчення типологічних рис модернізму та постмодернізму дає змогу не лише зафіксувати відмінності цих типів художнього мислення, а й знайти спільні елементи. Ми вбачаємо близькість модернізму та постмодернізму саме в спільній ірраціональності осмислення буття людини у світі: обидві світоглядні концепції демонструють відмову від раціонального пізнання дійсності. Раціоналізм реалістичної літератури, який певною мірою залишається актуальним і нині, критикують у модернізмі та постмодернізмі як непродуктивний спосіб осмислення дійсності. Науковому пізнанню відмовляють у реалізації, а надають перевагу „інтуїтивному поетичному мисленню з його асоціативністю, образністю, метафоричністю та миттєвими одкровеннями інсайту” [7, 213]. Однак визнання

певної близькості модернізму та постмодернізму не дає підстав стверджувати, що це один напрям, хоч „відмінність між модерністським і постмодерністським дискурсом настільки незначна, що іноді вони можуть співіснувати одне в одному, тобто в синтезі” [9, 11].

І. С. Скоропанова протиставляє модернізм і постмодернізм за кількома параметрами: модернізм орієнтований на мету, постмодернізм – на гру; модернізм – на задум, постмодернізм – на випадок; модернізм – на метафізику, постмодернізм – на іронію; модернізм – на означене, постмодернізм – на означуване; модернізм – на централізацію, постмодернізм – на децентралізацію; модернізм – на ієрархію, постмодернізм – на анархію; модернізм – на закрити замкнену форму, постмодернізм – на відкрити розімкнену антиформу; модернізм – на жанрові межі, постмодернізм – на інтертекст тощо [11, 39]. Літературознавець Д. В. Затонський, аналізуючи витoki постмодернізму, зазначає, що канон світосприйняття модернізму виражений в Апокаліпсисі з домінантною вірою у благодатність неминучого вищого покарання, а постмодернізму – в Еклезіасті, для якого „все суєта і томління духу” [6, 25]. Протилежна скерованість художнього мислення цих двох напрямів у такому метафоричному порівнянні продемонстрована дуже вдало: модернізм орієнтований на майбутнє, на неминучий кінець людства і світу, де немає порятунку; постмодернізм обернений до минулого, де немає нічого нового, все відомо, а те, що з’являється і створюється, – лише механічне поєднання старих і відомих елементів життєвої мозаїки, як у калейдоскопі.

Подібність модернізму та постмодернізму відзначають і на рівні філософського осмислення дійсності. О. Д. Турган зазначає: „Найбільш загальні тенденції в сучасному вітчизняному літературному процесі – неотрадиціоналізм і постмодернізм – передбачають обов’язкове звернення до культурних, антропологічних та онтологічних інваріантів. Однак якщо неотрадиціоналістська естетика сприймала їх відповідно, апелюючи до потреби сучасного людства в духовності, яка перебуває під загрозою, то постмодерний світогляд іронізує з приводу універсальних структур, грається ними як з матеріалом, позбавленим життєвості” [12, 15]. Така типологічна близькість є не випадковою: модерністська і постмодерністська

література наближаються за принципом протиставлення реалістичній літературі, тобто заперечення реалістичного художнього канону їх об'єднує і спричинює появу подібних текстових форм. Це виражається насамперед на рівні текстотворення, з'являється так званий „неканонічний” текст, який порушує норми та правила створення текстів реалістичного типу. На позначення цього типу письма вживають різні терміни – авангардний, модерний, проте переважає в українській науці термін „експериментальна проза” [8, 8]. Художній текст містить елементи словесної деконструкції, гри, іронії, що виявляється в руйнуванні синтаксичної будови тексту та появі нових форм його структурної організації.

У російському мовознавстві специфіку синтаксичного рівня експериментальних текстів відзначено в дисертаційній праці П. С. Родіна, який пропонує вживати термін „некласична парадигма” на позначення текстів так званої „другої парадигми культури”, яка виходить з базової настанови хаотичності, непізнаності світу, його дисгармонійності, що на рівні текстотворення виявляється в прагненні порушити мовну ієрархію, яка спричиняє внутрішньорівневу синтаксичну інтерференцію; у використанні мови без референційної співвіднесеності з позамовною дійсністю; у прагненні зруйнувати єдність тексту [10, 5]. Саме тексти „некласичної” парадигми містять експерименти з мовою, зумовлені новим поглядом на світ, на співіснування людини зі світом не в гармонії, а в хаосі. Цей нібито філософський параметр перенесений на рівень тексту, де хаос виявляється в синтаксичних утвореннях, у яких порушено норми та правила сполучуваності, узгодженості, вони характеризуються фрагментарністю і надлишковістю, розірваністю й багатоваріантністю, тобто демонструють внутрішню амбівалентність художнього мовлення некласичної парадигми. На нашу думку, термін „некласична парадигма” уможливлює аналіз модерністського й постмодерністського художнього дискурсу як єдиної системи, як одного художнього комплексу, для якого характерним є особливий тип художнього мовлення.

Художній дискурс некласичної парадигми реалізований за допомогою кількох принципів текстотворення, серед яких основними вважаємо два – принципи лінгвістичної гри та діалогічності.

Принцип гри належить до загальновідомих і давніх у словесно-мистецтві. Він був елементом поетики в добу античності та в середньовіччі, характерний для українського бароко, властивий реалізму і, звісно, модернізму та постмодернізму. Універсальність цього принципу зумовлена домінуванням ігрового складника в діяльності людини та філософською інтерпретацією дійсності як ігрового простору [1]. Філологічні дослідження цього феномена пов'язані з виокремленням особливого ігрового стилю, основною характеристикою якого є „настанова на мовну гру, що трактується як сукупність ігрових маніпуляцій з лексичними, граматичними, фонетичними ресурсами мови з тією метою, щоб кваліфікований читач отримав естетичне задоволення від тексту” [5, 7]. Принцип гри виражається не тільки в мовній грі, він може бути текстотвірним чинником, детермінувати жанрово-стильові риси твору, формувати персонажів та їхні образи тощо [3, 41]. У художньому дискурсі неklasичної парадигми принцип гри є не лише „стилетвірним принципом” [4, 20], як у постмодерністській прозі, а й виконує структуротвірну функцію: на цьому принципі ґрунтуються всі текстові й текстово-дискурсивні категорії, які видозмінюються під впливом ігрового компонента. У постмодернізмі принцип гри реалізований через карнавалізацію мови, що в модерністській естетиці мало лише окремі вияви: „карнавалізація художньої мови – це вербалізація ігрової концепції культури, протесту проти лінгвістичного пуританства, що втілено засобами амбівалентної мовної гри, пародії, експлікації карнавальної естетики, створення семантичного й текстового хаосу та стилістично зниженими мовними ресурсами (тілесно-низовими) для усвідомленого порушення естетичних канонів мовного вираження” [4, 21].

Крім принципу гри, у художньому дискурсі неklasичної парадигми визначальним вважаємо **принцип діалогічності**, що походить з теорії діалогізму М. М. Бахтіна [2], яка зорієнтувала розвиток гуманітарної думки ХХ ст. Принцип діалогічності в художньому дискурсі передбачає настанову на інтерактивну взаємодію на всіх рівнях: автор – текст, читач – текст, автор – читач, текст – текст тощо. Така взаємодія помножує зміст та інтерпретації тексту, кож-

на взаємодія тексту з іншими текстами або суб'єктами породження чи сприйняття занурює його в суцільний простір інтерпретацій. Можливість такої діалогічної взаємодії закладена в самому тексті, насамперед на рівні текстових структур.

Діалогічність художнього мовлення у творах неklasичної парадигми може виражатися на рівні міжсуб'єктної взаємодії між автором і читачем, у якій посередником є власне текст, тому в ньому можна зафіксувати маркери репрезентації чинників мовця й реципієнта. А на рівні міжтекстової взаємодії діалогічність представлена інтертекстуальністю, основними показниками якої є елементи „іншого”, „чужого” тексту в текстовій тканині основного. Отже, ці два принципи визначають своєрідність художнього дискурсу неklasичної парадигми саме на синтаксичному рівні, що найближче стоїть до мовлення і є його репрезентантом.

Перспективи подальшого дослідження основних принципів художнього текстотворення вбачаємо в розгортанні типології та вивченні різних типів художнього тексту в аспекті визначальних текстотвірних принципів.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Виды игровых действий / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Концептуальные поля игры / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2006. – С. 5–16.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Борботько В. Г. Игровое начало в деятельности языкового сознания / В. Г. Борботько // Этнокультурная специфика языкового сознания : [сб. ст.] / [отв. ред. Н. В. Уфимцева]. – М. : ИЯ РАН, 1996. – С. 40–54.
4. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенціал української постмодерністської прози : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. О. Дегтярьова – К., 2009. – 280 с.
5. Жигун С. В. Гра як художній прийом в епічному тексті (на матеріалі прози українських письменників 10-20-х років ХХ ст.) : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 „Теорія літератури” / С. В. Жигун. – К., 2009. – 22 с.
6. Затонский Д. Постмодернизм: гипотезы возникновения / Д. Затонский // Иностранная литература. – 1996. – № 2. – С. 23–30.

7. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов / И. Ильин. – М. : Интрада, 2001. – 384 с.
8. Лобас Н. П. Карнавальна поетика та жанрові особливості міжвоєнної експериментальної прози Майка Йогансена та Вітольда Гомбровича (на матеріалі романів „Пригоди Мак-Лейсона, Гаррі Руперта та інших” і „Фердидурке”) : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.05 „Порівняльне літературознавство” / Н. П. Лобас. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
9. Лучинская Е. Н. Постмодернистский дискурс: семиологический и лингвокультурологический аспекты интерпретации / Е. А. Лучинская. – Краснодар : Кубанский университет, 2002. – 197 с.
10. Родин П. С. Новые явления синтаксической организации предложения, сверхфразового единства и текста в русской художественной литературе неклассической парадигмы : лингвокультурологический анализ : Автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / П. С. Родин. – Ростов-на-Дону, 2005. – 20 с.
11. Скоропанова И. С. Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык / И. С. Скоропанова. – СПб. : Невский Простор, 2001. – 416 с.
12. Турган О. Д. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми) : [монографія] / О. Д. Турган, Т. В. Гребенюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – 292 с.